

Geloof je het zelf?!¹

In 2007 verscheen de eerste druk van Geloof je het zelf?! een basisboek voor Levensbeschouwelijk leren in het primair onderwijs. ² Wie nu de tweede herziene druk in handen krijgt, ziet dat het brede terrein van levensbeschouwelijk leren verder ontwikkeld is en met meer samenhang in kaart wordt gebracht. De samenhang is versterkt doordat het theoretisch kader voor levensbeschouwelijke leren verder is uitgewerkt en dit consequent als rode draad door de hoofdstukken loopt. Dit boek laat zien hoe in het primair onderwijs de overgang gemaakt kan worden van godsdienstonderwijs naar levensbeschouwelijk leren in een context van diversiteit. De auteurs zijn helder in hun keuze: “Een leerrijke omgeving voor levensbeschouwelijk leren wordt in onze visie niet ingericht vanuit een programmagerichte benadering van leren, maar vanuit een ontwikkelingsgericht perspectief.”³

Het boek opent met een inleiding over levensbeschouwelijke ontwikkeling en levensbeschouwelijk leren. In deze inleiding wordt de basis gelegd voor een visie op levensbeschouwelijk leren en het begeleiden daarvan. De visie op levensbeschouwelijk leren in dit boek wordt door de auteurs getypeerd als interactief of dialogische levensbeschouwelijk leren. De vier verschijningsvormen van levensbeschouwing die onder de aandacht gebracht worden zijn: rituelen, verhalen, symbolen en beelden, ideeën en waarden. Deze verschijningsvormen vragen een eigen manier van leren door de leerling en van begeleiding door de leerkracht. Bij rituelen past responsief-betrokken leren. Het gaat om het zich leren openstellen voor momenten van vreugde en verdriet in de school en daar samen met anderen de betekenis van te beleven. Bij verhalen past het creatief-vertellend leren. Het gaat daarbij om werkwijzen waarbij leerlingen met behulp van taal leren om hun vragen te articuleren, een existentieel thema onderzoeken, levensbeschouwelijke en religieuze verhalen onderzoeken en daar respons op te geven. Bij symbolen en beelden past creatief-verbeeldend leren, met werkwijzen als verbeelden, spel, muziek, drama en dans. Bij ideeën en waarden past reflectief-kritisch leren, het nadenken en waarderen door leerlingen in verschillende vormen van dialoog. Al deze vormen van dialogisch levensbeschouwelijk leren veronderstellen kennis van zeven vermogens van leerlingen die nodig zijn om levensbeschouwelijk leren te ontwikkelen, namelijk het vermogen tot waarnemen, verwonderen, vertellen, verbeelden, nadenken, waarderen en veranderen. In de inleiding wordt ook toegelicht waarom men tot de keuze van deze vorm van levensbeschouwelijk leren is gekomen. In een korte schets wordt iets verteld over het ontstaan van ons verzuilde onderwijsstelsel. Om direct daaraan toe te voegen dat de grote verschuivingen in onze cultuur, samenleving en godsdienstige en levensbeschouwelijke tradities realiteit zijn en dat vraagt om goede vormen van dialoog. “Een goede dialoog met andersdenkenden en andersgelovigen kan leiden tot nieuwe vormen van betekenisverlening aan en zinontdekking in de eigen traditie en toe een nieuw verstaan van andere tradities.”⁴

¹ Berg, B.van den, Avest, I. ter, Kopmels, T. ea (2013, 2^e herziene druk) Geloof je het zelf?! Levensbeschouwelijk leren in het basisonderwijs. Bussum: uitgeverij Coutinho

² Zie de recensie van Taco Visser in Narthex jaargang 7, nummer 3

³ a.w.p.124

⁴ a.w. p 34

Voor levensbeschouwelijk leren kiezen de auteurs duidelijk voor een pedagogische didactische aanpak. Die wordt verder uitgewerkt in drie delen. In deel I wordt geleerd hoe je naar de ontwikkeling van kinderen kunt kijken en hoe je met name de levensbeschouwelijke ontwikkeling kan begeleiden. Daar komen vragen aan bod als 'wat maakt een gesprek tot een levensbeschouwelijk gesprek?'. Verrijkend vind ik de kijk op ontwikkeling zoals Ina ter Avest die in hoofdstuk vier beschrijft. Naast de meer bekende lineaire kijk op ontwikkeling wordt in dit hoofdstuk de spiraalsgewijze ontwikkeling geïntroduceerd. Grondlegger van dit gedachtegoed is de Groningse psycholoog Breeuwsma.⁵ "Kenmerkend voor een spiraalsgewijze model van ontwikkeling is de invloed die een bepaalde ervaring ook met terugwerkende kracht kan hebben op eerdere gebeurtenissen en mogelijk door nieuwe interpretatie van die eerdere gebeurtenissen de ontwikkeling van een kind met een sprong vooruit kan stuwten."⁶ In deze benadering spelen kritische personen en situaties een belangrijke rol. Het allerbelangrijkste kenmerk van een spiraalsgewijs ontwikkelingsmodel is openheid naar de toekomst. Juist voor een vak als levensbeschouwing is deze spiraalsgewijze vorm van ontwikkeling heel herkenbaar en bruikbaar om te kijken naar levensbeschouwelijke ontwikkeling. Een lineaire kijk op ontwikkeling waarbij een verondersteld eindpunt de start vormt voor de bestudering en begeleiding van de ontwikkeling is breed bekend. Binnen een spiraalsgewijze kijk op ontwikkeling staan persoon en context in een wederkerige relatie. Hierin is veel aandacht voor het feit dat een ontwikkeling tot stand komt onder invloed van personen of gebeurtenissen in de context van het kind. Hoe de ander dan van invloed kan zijn op je bestaan wordt voor studenten verhelderd met een introductie van Levinas. In de ontmoeting met de ander, *veranderen* wij. De opdracht die daar voor studenten bij hoort, geeft de volgende vraag ter overweging: "Bedenk welke ander is niet alleen aanwezig in jouw omgeving, de context waarin je leeft, maar ook 'inwezig' in je hoofd en hart, op zo'n manier dat je zijn of haar waarden en normen betreft in je eigen overwegingen."⁷ Op deze wijze wordt de verbinding gelegd met de ander die ons tot verantwoordelijkheid en medemenselijkheid roept. Kernbegrippen die in vrijwel alle religieuze en seculiere levensbeschouwingen centraal staan. In deel I van *Geloof je het zelf?!* wordt ook nadrukkelijk aandacht besteed aan de culturele en levensbeschouwelijke diversiteit in de klas.

In deel II volgt een verdieping van de visie op levensbeschouwelijk leren vormgeven en begeleiden. Bas van den Berg licht dit verder toe. Deze nieuwe benadering van levensbeschouwelijk leren is voortgekomen uit een andere pedagogische visie op levensbeschouwelijke ontwikkeling van kinderen en die leidt weer tot een andere begeleiding van het levensbeschouwelijk leren van leerlingen. Het uitgangspunt voor de leertheorie die in *Geloof je het zelf?!* gehanteerd wordt, is een theorie gebaseerd op het sociaal-constructivisme van Dewey en de theorie over toe-eigening van culturele tradities door nieuwe generaties van Vygotsky. "Het sociaal-constructivisme gaat er vanuit dat leerlingen leren, dat wil zeggen tot nieuwe kennis en inzicht komen, in interactie met hun omgeving. Waar iets nieuws ontdekt en toegevoegd wordt aan wat al bekend is, vindt – om met een term van Dewey te spreken – een transactie of een reconstructie van ervaring plaats. De leerling ordent en bewerkt wat anderen in de context aanreiken, en komt zo tot nieuwe betekenisverlening."⁸ De twee grondwoorden 'betekenis' en 'zin' zijn kenmerkend voor deze visie op levensbeschouwelijk leren. "*Betekenis verlenen* of construeren is in taal uitdrukken hoe je bij iets of

⁵ Breeuwsma, G. (1993) *Alles over ontwikkeling. Over grondslagen van de ontwikkelingspsychologie*. Amsterdam: Boom.

⁶ a. w. p 82

⁷ a.w. p 89

⁸ a.w. p124

iemand betrokken raakt, en hoe je je daarmee verbindt. Als de ontmoeting met dat object of door die persoon je ook in aanraking brengt met iets van ultieme waarde dat bepalend wordt voor jouw leven dan spreken we van *zingeving*." In de didactische uitwerking van deze benadering van levensbeschouwelijk leren worden dan vervolgens vier fasen onderscheiden: verkennen, verbinden, eigen maken en waarmaken. In de fase van *verkennen*, onderzoek je het bijzondere van een vraag, thema, of bron. In de fase van *verbinden* gaat het om een het aangaan van een relatie met personen, situaties, of personages om het andere of de ander te begrijpen. In de fase van *eigen maken*, gaat het om het opnemen van de ideeën - die ontstaan door het aangaan van die verbindingen- in de eigen levensbeschouwing. En in de fase van *waarmaken* komt het erop aan dat je je zo laat aanspreken door de ontmoeting met de ander, of het andere dat je daar het handelen door laat sturen. In deze didactiek staat het voeren van een dialoog centraal. Vier vormen van dialoog zijn daarin cruciaal: de dialoog met jezelf, met anderen, met bronnen en met de Ander, of het Andere. Door een relatie te ontwikkelen met een groter geheel, het goede, het heilige of God, met datgene dat een ultieme waarde representeert, verbind je jezelf met het goede/heilige/God (de Ander om verbondenheid mee te ervaren).⁹ Het mooie van dit boek is dat de theorie steeds verhelderd wordt met praktische voorbeelden die herkenbaar zijn voor leraren en die dicht bij de leefwereld van kinderen liggen. Dit gebeurt door bij verhaalfragmenten, gedichten en liedjes vragen voor zowel leerkrachten als leerlingen toe te voegen. Op die manier blijft de praktijk dichtbij.

Deel III van het boek is geheel op de praktijk gericht. Hier staan uitgangspunten voor het maken van een didactisch ontwerp voor onderwijsactiviteiten rondom de levensbeschouwelijke ontwikkeling van leerlingen. De fundering die in de eerste twee delen is gelegd, wordt hier verder uitgewerkt en verdiept. Je vindt hier een keur aan mogelijkheden om zelf levensbeschouwelijke onderwijsmomenten te ontwerpen. Daarnaast zijn er praktische hoofdstukken waarin allerlei mogelijkheden om tot een didactisch ontwerp te komen vanuit verschillende disciplines en werkvormen worden aangereikt. De titels van de hoofdstukken spreken daarbij voor zichzelf, zoals bijvoorbeeld: "Levensbeschouwing kan niet zonder muziek", "Levensbeschouwelijk leren met spel en drama" en "De noodzaak van kunst en verbeelden". Ten slotte tonen de laatste twee hoofdstukken nog eens de breedte van het terrein van levensbeschouwelijk leren. Er is daarin aandacht voor "Stil zijn en stilstaan" en "Filosoferen met kinderen". In het hoofdstuk over *Stil zijn en stilstaan* is er naast elkaar aandacht voor zowel mediteren, mindfulness en bidden als, stilstaan bij de jaargetijden en bijzondere individuele momenten. Binnen het voortgezet onderwijs zijn er scholen waar ook verbindingen worden gelegd met levensbeschouwing en filosofie. In Geloof je het zelf?!, wordt een eerste basis hiervoor aangereikt. Door het boek heen staan allerlei opdrachten voor persoonlijke reflectie van de (toekomstige) leerkracht en ontwerp opdrachten voor de praktijk. Op die manier biedt het boek een zeer gevarieerde en passende voorbereiding op de praktijk. Voor een deel worden leraren uitgenodigd om zelf lessen te ontwerpen en daarnaast worden ook heel veel ideeën aangedragen die in de klas zijn toe te passen.

In deze visie op en aanpak van levensbeschouwelijk leren is de context van diversiteit als uitgangspunt genomen. Sommige leerlingen krijgen thuis een godsdienstige of religieuze opvoeding, terwijl er ook veel leerlingen zijn die een anders gearticuleerde of een algemene levensbeschouwing van huis uit mee krijgen. Ik weet dat er onder de groep van docenten godsdienst/levensbeschouwing docenten zijn die juist blij zijn dat er over godsdienst onderwijs gesproken wordt. De vraag kan dan

⁹ A.w. p 133

opkomen: heb je in dat geval ook iets aan deze benadering van levensbeschouwelijk leren? Naar mijn idee is dit boek voor ieder die betrokken is bij het domein van godsdienst levensbeschouwing van toegevoegde waarde. Ook in ogenschijnlijk homogene groepen is er vaak meer diversiteit dan verondersteld.

Tussen het verschijnen van de eerst en tweede druk liggen zeven jaren. Bij het vergelijken van deze twee boeken valt op dat er langere tijd nodig is geweest om levensbeschouwelijk leren in een context van diversiteit te ontwikkelen. Deze ontwikkeling staat niet stil en is nog steeds gaande. We zijn er in onze klassen, op onze scholen in de samenleving mee bezig en naar op zoek. De auteurs hebben allereerst als doelgroep de studenten aan de pabo's voor ogen, van wie de levensbeschouwelijke achtergrond ook heel divers zal zijn. Daarnaast is dit boek ook heel goed bruikbaar voor leraren die zoekend zijn naar een meer eigentijdse benadering van levensbeschouwelijk leren. Voor leraren in het voortgezet onderwijs of middelbaar beroepsonderwijs is het niet alleen een boek dat de ontwikkeling van levensbeschouwelijk leren in het primair onderwijs laat zien, maar ook een inspirerend boek dat zicht geeft op een benadering die de levensbeschouwelijke ontwikkeling van de leerling en de context van diversiteit echt als uitgangspunt neemt. We weten dat levensbeschouwelijk leren zowel binnen PO als VO ook sterk bepaald wordt door doelgroep leerlingen en context van de school. Dit boek is een dermate rijk bronnenboek dat het inzicht en inspiratie kan bieden binnen het brede spectrum van godsdienstonderwijs en levensbeschouwing. Bij het verschijnen van de eerste druk van geloof je het zelf?! suggereerde Taco Visser dat het tijd wordt voor een bronnenboek voor het voortgezet onderwijs. Met het verschijnen van deze tweede herziene druk wil ik die oproep van harte ondersteunen.

Cocky Fortuin-van der Spek MA, zelfstandig adviseur en trainer voor visie- en identiteitsontwikkeling van Spirit in School.

www.spiritinschool.nl